

ZAMYŠLENÍ ČTVRTÉ

DŮM A DUCH MÍSTA

Zcela jistě každý, kdo má oči, aby viděly (a mezi takové musím čtenáře téhle knížky nepochybně počítat) se občas ocitne při posuzování určitého domu na rozpacích. Proč dům, který třeba na fotografii či v projektu vypadal velmi obstojně a snad i půvabně, působí najednou cize, nepatřičně či nesamozřejmě? Cosi v nás jej odmítá a toto „cosi“ je zajisté hodno hlubší úvahy.

Cítíme, že se dům na místo, kde byl vystavěn, nehodí. Vnímáme, že tu bylo porušeno něco velmi křehkého, tichého a efemérního, zároveň však podivuhodně nezpochybnitelného a hlubokého. Stavitel tu nerespektoval ducha místa, genia loci. Jaký je tenhle starý duch? Jak jej nenaštvat, nýbrž naopak zapojit do nového stavitelského snažení, jak naplnit jeho přání a slyšet jeho rozkazy?

Důslední rozumáři mezi námi se budou dozajista bouřit: kampak na nás s nějakým duchem? Svět kolem sebe vytváříme my, lidé, a žádní duchové koneckonců mimo naše vratké představy neexistují...

Pohanští Slované putovali přes pláne Ukrajiny, aby se usadili v této krajině, disponující nejen „mlékem a strdím“, ale i podivuhodnou fenomenologií přírodního místa. Pro naše dnešní téma mají smysl zvláště dva elementy: úrodná kotlina, ohraničená věncem hor, a pak vlastní poloha v „srdci“ kontinentu. To, že my Češi jako první stálí obyvatelé této krajiny jsme dožili dnešních dnů, je zřejmě způsobeno nejen fyzickou překážkou v podobě hor po obvodě země, která často dosti účinně bránila napadení zvenčí, ale i jasnou definovatelností hranic středem obvodového hvozdu, po hřebenech hor a kopců.

Poloha v „srdci“ má pak smysl nejen centra, ale - a to především, křížovaty. Jako v těle veškerá krev do srdce vchází a opět vychází, bohatší o kyslík z plic, tak i v Čechách odevždy docházelo k setkávání a mísení. Velmi výstižně to popisuje Christian Norberg - Schulz ve své knize *Genius loci* (Odeon Praha, 1994): *„Jako etnický ostrov vždy uchovávala (tato země) své kořeny ve vlastní půdě, jako místo setkávání byla vystavena tlakům celé evropské kultury. To, že cizí přínos byl vždy transformován, jakmile přišel do Čech, dokazuje sílu zdejšího lidu i sílu genia loci“.*

Duch místa býval tisíce let personifikován. Každá studánka měla svou vílu, bažina svou bludičku, raráchů byl plný les a mlýn s rybníkem hlídal vodník, popřípadě rovnou čert, byl-li mlýn v rozvalinách. V Norsku jste běžně potkali trolla a kouzelných Tolkienovských postav byla plná celá Středozeď. Tak fungoval náš svět, když byl ještě

mladý, než se na něj narodil Ježíš Kristus. Křesťanství pak s tímto vnímáním reality skoncovalo a vyhlásilo ji za škodlivou pověrčivost, za úradek zlého, odvádějící od přijetí jiného ducha, totiž Ducha svatého. Víly i skřítci však projevili neobyčejně tuhý kořínek, přežili v mnoha hlavách ještě osvícenství a „vyhynuli“ generálně teprve v 19. století.

Přesto i moderní člověk vnímá, že tu po nich mnohé zůstalo. Duch krajiny, místa, sídla, ulice i domu nahrazujeme jen méně mysteriózním pojmem charakter.

Krajina, místo, sídlo, ulice i dům mohou být divoké, klidné, přívětivé, zlověstné, romantické nebo třeba i nepřátelské, což jsou přívlastky běžně spojované s někým či „něčím“ bytostným, s živým stvořením.

„Divoký“ či „přívětivý“ charakter krajiny je určen do značné míry terénním reliéfem, i když některé funkce reliéfu, terénní morfologie, mohou být podtrženy nebo naopak popřeny např. vegetací, barvou povrch a jeho texturou. Zvláštním způsobem se tu projevuje voda: krajinu, kterou protéká bystrá řeka, vnímáme jako dynamickou. Tam, kde jsou rybníky či jezera se krajina podivuhodně odhmotňuje. Bažina jí zase propůjčuje velikou neurčitost či nedefinovatelnost. V těchto úvahách by bylo dozajista velmi lákavé pokračovat, avšak formát tohoto zamyšlení něco podobného připouští jen velmi omezeně.

Postupme tedy raději dále a vsuňme do krajiny architekturu. Stalo se tím něco pozoruhodného: vzniklo „místo“. Řeka tekla svým korytem tisíce let, až člověk postavil most. Ten mohl být kdekoli, avšak teprve stavbou mostu tu najednou máme „místo“. Jiné „místo“ vytváří dům, jiné náměstí či rozhledna. Aby člověk našel oporu pro svou existenci, musí vědět *kde* je, musí se v místech či místě orientovat. Také se ovšem musí identifikovat s určitým prostředím, což znamená, že musí vědět, *jaké* je určité místo. Dobrý, tzn. především předpokládaný, obraz prostředí dává svému nositeli pocit emocionální jistoty a bezpečí.

Každý z nás, aniž si to mnohdy vůbec neuvědomuje, v sobě nosí určité vzorce či archetypy prostředí a pozitivně vnímá, je-li architektura konkrétní stavby s nimi souladná. Norberg - Schulz uvádí například, že zemědělskou vesnici a velké město, přestože jsou jako všechna sídla vytvořená člověkem v podstatě „umělá“, odlišuje vztah k přírodnímu prostředí: „*Statek a zemědělská vesnice jsou připoutány k zemi, tvoří součást určitého jedinečného prostředí a toto prostředí též určuje jejich strukturu. V městském obydlí i ve městě jako celku je přímý vztah k přírodnímu prostředí oslaben, ne-li vůbec ztracen; shromažďují se zde proto formy, které jsou přeneseny z jiných míst, kde mají své kořeny. To je také nejpodstatnější vlastností městského sídla*“. A právě tohle může být jedním z kardinálních důvodů obecného

nepřijetí stavby, rodinného domu stejně jako jakékoli jiné architektury.

Ve městě, na jeho periferii a tím spíše v centru, má být rozlišující kvalitou každé stavby její městskost. Tu si můžeme definovat z mnoha hledisek odborných i ryze osobních a myslím, že každý dokáže něco podobného bez větších nesnází. Začít se dá třeba podlažností (ve městě je mnohonásobně větší), mírou „prosklení“ fasády (město sklo miluje) nebo orientací stavby vzhledem k uliční čáře (okapová strana přiléhá k chodníku), skončit naopak řešením obchodní podnože domu (k městským stavbám patří) či tvarem říms (ve městě složitější profilace). Na venkově to naopak sluší stavbám venkovským, tzn. především domům nad obdélným půdorysem, s přízemím a podkrovím, se skládanou krytinou na sedlové či polovalbové střeše o sklonu asi 38-45°, se vstupem z delší boční strany atd. Funkcionální krychle na venkovské návsi, tolik oblíbená za časů bolševické „čtyřicetiletky“, je selháním tak zřejmým, že se mi vybavují slova, která kdysi pronesl generál Franco na adresu známého Piccasova obrazu Guernica: bastardní výplod duševní syfilitidy. Ta krychle se tu totiž nemůže „sžít“ s prostředím a stát se řádem vesnice už proto, že funkcionalismus programově opomíjí místo jako konkrétní „zde“, které má svou jedinečnou identitu.

Dalším z mnoha „důvodů ke stížnostem“, které duch místa často uplatňuje, bývá import z krajin velmi vzdálených, klimaticky odlišných, s jinou stavební tradicí i používanými materiály. Na počátku třetího tisíciletí jsme jistě do značné míry připraveni s určitým kosmopolitním nadhledem tyto zjevné importy akceptovat, zdaleka to ovšem neznamená, že vždy a všude. Domnívám se, že pro tyto pokusy je opět velikost sídla určujícím kritériem. Velké město a jeho bezprostřední okolí absorbují cizokrajné podněty bez větších potíží, které by s nimi vesnice či maloměsto dozajista měly. Trochu paradoxně se podobným stavbám může naopak dařit v úplné izolaci, na samotě. Edvard a Hana Benešovi si v Sezimově Ústí na rozsáhlém pozemku v ohbí Lužnice bez přímého kontaktu s okolní zástavbou vystavěli dům, inspirovaný španělskou haciendou. Jako architekt se nedokážu při pohledu na tuto architekturu zbavit pocitu jisté pokleslosti, avšak pan prezident s chotí tu kolem domu založili park, který spolu s řekou dnes dům zcela izolují od města. Předěl v zástavbě Sezimova Ústí tak z domu vytváří nejen příjemné místo k obývání s romantizujícími názvuky, ale zároveň jeho architekturu pozvedá a sofistifikuje. „Křižovatka Evropy“ takto postupně cizí přetaví na své, z vyprahlých pustin Andalusie přejde do zádumčivých Jižních Čech něco světla a čas z domu postupně setře jeho bouřliváckou výstřednost. Dům vrostle do země a stane se místním řádem.

Třetí skupinou prohřešků proti duchu místa bývá architektonický detail a barevnost. Britská nadace prince Charlese si například pro celé ulice a čtvrti historických měst předepisuje viktoriánský či georgiánský vzhled (mluvíme o novostavbách !) a také naši památkáři nezůstávají ve snaze o sanaci genia loci nijak pozadu. Potíž tu ovšem spočívá v příliš statickém posuzování obrazu místa, což pravidelně vede k produkci rigidních a strnulých výsledků, ve své podstatě vlastně ahistorických. Spěchám s příkladem: z vesnice se vývojem stalo městečko a posléze město. Na jeho náměstí zbyla někdejší venkovská usedlost, která dnes poněkud nezaslouženě porušuje ducha místa, vytvářeného okolními třípodlažními bytovými domy s obchodní podnoží. Je zřejmé, že původní duch sídla byl překonán duchem novým, který se po několika desetiletích fixoval v lidských myslích i osudech. Jakého genia loci tu vlastně památkáři mají chránit? A nevznikne touto ochranou vlastně stav podivně umělý a nepřirozený?

Duch místa existuje. Nechceme-li se ztratit v dnešním světě překotných pohybů společenských, politických, materiálních i myšlenkových, věnujme mu svou láskyplnou péči a zájem. Tiché usebrání na parcele, kde hodláme vyzdvihnout svůj příští dům, klidná a zevrubná analýza nejen vlastních potřeb, ale i nároků místa, patří pořád k dobrým mravům. Poučeným partnerem nám tu má být živý architekt, nikoliv jen často podbízivé vizualizace domů z různých katalogů či časopisů.